

Мусулмон оламидаги энг забардаст мутасаввуф донишмандлардан бири буюк ватандошимиз шайх Нажмиддин Кубродир.

Абул-Жанноб ва Томатул Кубро лакабларига сазовор бўлган тасаввуфнинг Кубравия силсиласининг асосчиси Нажмиддин Кубронинг тўлик исми Ахмад ибн Умар ибн Мухаммад Хивакий ал-Хоразмийдир. Хижрий олтинчи ва еттинчи асрларда яшаган Нажмиддин Розий, Мажиддин Багдодий, Саъдиддин Шамавий, Сайфиддин Бахорзий ва Бахоуддин Валад каби сиймолар у кишининг мурид ва шогирдлари бўлган.

Ахмад ибн Умар Абул-Жанноб Нажмиддин Кубро 540 хижрий йидда Хоразмнинг Хивак шаҳрида дунёга келади.

Абдурахмон Жомий ўзининг «Нафахот-ул-унс» асарида ёзиши-ча, Нажмиддин болалик пайтидаёқ илм истаб Мисрга равона бўлади. Мисрда Рузбехон Ваззон ал-Мисрий (вафоти 584/1188) деган олим даргохида таълим олади. Ал-Мисрий эса, ўз навбатида, маш-хур мутасаввуф донишманд Абу Нажиб ас-Сухравардийдан таълим олган эди. Рузбехон уни ўз ўглидек яхши кўриб, алохида меҳр билан тарбия қилади, хатто кизини никохлаб бериб, ўзига куёв қилиб олади.

Аммо илмга чанкок Нажмиддин Кубро кўп ўтмай Табризга бориб, у ердаги Имом Абу Мансур Шафда деган донишманддан исломий илмларни ўрганади ва Табризда шайх Бобо фараж, Аммор Ясир, Исмоил Касрий каби улкан мутасаввуф донишмандлардан тасаввуфга оид кўпгина зохирий, ботиний илмларни ҳам эгаллайди. У киши шайх Исмоил Касрий кўлида тасаввуфий хиркапуш даражасига етиб, ул хазратнинг ок фотихасини олади. Сўнгра Мисрдаги устози ва кайнатаси Рузбехон маслахати билан ўз ватани — Хоразмга қайтиб келиб хонакох куради ва шогирдлар тарбиясига катта эътибор беради, «Кубравия» ёки «Захобия» тарикатига асос солади. Бу тарикат таълимоти хадис ва шариатга асосланган бўлиб, ўз даврида Хуросон, Мовароуннахр, Хиндистон ва бошқа мусулмон мамлакатлари халклари орасида кенг тарқалади. Мазкур тарикат соликлари орасида зикрни овоз чикармасдан (хуфия) ижро қилиш усули жорий бўлган.

«Рашахот айн-ул-хаёт» асарининг муаллифи Фахруддин ас-Сафий ўз асарида хазрати Абдурахмон Жомий фикрларига таянган ҳолда Нажмиддин Кубронинг зикри хуфия талқини тўғрисида сўз юритади ва шайх Кубро фикрича, зикр жараёни инсонларнинг нафас олиш (танаффус) жараёни билан ҳамбарчас боғлиқ эканлиги ҳақида шундай маълумот беради: «Хазрат Махдуми Нуриддин Абдурахмон ал-Жомий айтишларича, шайх Абул-Жанноб Нажм ал-Кубро қудси Аллохи руҳи ўзининг «Фавотих ал-жамол»

рисоласида ёзганларидек, хайвонларнинг нафас олиши бир табиий зарурият туфайли юз беради. Инсонлар ҳам аслида айни ўша зарурият юзасидан нафас оладилар, лекин ўшандай нафас олиш жараёнида инсон гойибона ҳақку субхонахунинг муборак номини зикр қилади.

Али Акбар Деххудонинг машхур «Лугатнома»сида келтирилиши-ча, «у кишининг Кубро деб аталишларига сабаб шуки, беҳад зийракликлари ва туганмас заковатлари туфайли ҳар қандай муаммоли масалани сўралганда ҳал қилиб берар эдилар ва ҳар ким у киши билан баҳс-мунозара қилса, қолиб чиқар эдилар».

Шунингдек, у кишини Томатул Кубро, яъни буюк бало ва қазоларнинг олдини оловчи, ҳалоскор деб ҳам аташган. Абул-Жанноб деб аталишларига сабаб эса, у кишининг дунёвий иқир-чиқирлардан узоктурганликларидир. Ул зотни «Валитарош» (валийларни парваришлаб етиштирувчи) деб ҳам аташган. Чунки умрлари давомида ўн икки кишини ўз муридликларига қабул қилганлар ва уларнинг барчасини шайх даражасига етказганлар. Улар қаторида машхур шайхлардан Фаридиддин Атторнинг отаси Мажидиддин Бағдодий (вафоти 1219) ва Жалолиддин Румийнинг отаси Баҳоуддин Валад, Нажмиддин Дойа Розий, Саъдиддин Ҳамавий, Сайфиддин Баҳорзий ва бошқалар бор.

Нажмиддин Кубронинг Хоразмдаги сўнгги ҳаёти ўта оғир, шид-датли ва мураккаб шароитда кечади. Бу даврда Турон ўлкасидаги Хоразм, Шош, Бухоро ва Самарқанд ҳукмдорларининг ноахиллиги, танг назарлилиги туфайли мўғулларнинг Туркистонга қилаётган ҳамлалари қучайиб, Чингизхон лашкарбошилари Мовароуннахрдаги йирик шаҳарларни бирин-кетин беаёв босиб олишга муваффақ бўлган. 1221 йилнинг жумоди ул-аввал (июл) ойда Чингизхон лашкарбошилари билан Хулағухон ўзининг ёш ўғли, тумонат лашкари билан Урганч қалъасини ўраб олади. Урганч шаҳри қамал ичида қолиб, аҳоли ниятда оғир шароитда азоб чекаётган бир аснода мункиллаб қолган, етмишдан ошган Нажмиддин Кубро халқ орасидан лашкар тўплаб, қўлида қурол билан қалъани бир неча кун давомида душман ҳамлаларидан қасб қилади.

Нажмиддин Кубро юксак обрўга эга бўлса ҳам, қамтарона ҳаёт кечирган. Аммо у кишининг баъзи муридлари мамлакат микёсида шунчалик нуфузга эга бўлганларки, ҳатто Фаҳриддин Розий қаби файласуф ва султон Муҳаммад ҳоразмшоҳ ҳам уларнинг рақобатидан қавтирилганлар. Масалан, «Султонул уламо» лақабига эга бўлган Жалолиддин Румийнинг отаси Баҳоуддин Валад Балх шаҳрининг уч юзга яқин файласуф олимлари билан баҳс юргизган ва уларни юнон фалсафаси билан ортиқча шугулланишда айблаган. Нажмиддин Кубронинг бошқа бир шогирди, ўз навбатида шайх Фаридиддин Атторнинг муршиди бўлган ҳоразмлик Мажиддин Бағдодий ҳокимиятда-ги ишларни танқид қилгани учун қатл қилинган. Лекин унинг минглаб шогирдлари бўлган. Баъзида султон Муҳаммад ҳоразмшоҳнинг ўзи ҳам шайхларнинг ҳузурига қелиб, уларни зиёрат қилиб турган.

Нажмиддин Кубро мўғул босқинчиларига қарши ўз муридлари билан шиддатли жангга қириб, шаҳид бўлган. Жангдан кейин, у кишининг жасадини дарҳол топиша олмаган. Чунки ул зот қийма-қийма қилиб ташланган эди. Шаҳид бўлганликлари ҳақидаги маълумотни хижрий 710(1311) йидда ёзилган Рашидиддин Фазлиллоҳнинг «Жомеат ул-тавоҳид» («Тарихлар тўплами») асарида учратамиз.

Чингизхон шайх Нажмиддан Кубронинг машхурликларини эшитган бўлганлигидан Хоразмга ҳужум қилиш олдидан, у кишига чопар юбориб, «Мен Хоразмни қатлиом қилмоқчиман, шунинг учун Сиздек улугвор шахсни у ердан қетиб, бизга қўшилишингизни сўрайман», деган. Аммо шайх унга жавобан: «Мен етмиш йил умрим давомида

хоразмликлар билан турмушнинг аччик-чучугини бирга тортганман. Энди улар бошига бало-казолар ёгилаётган пайтда кочсам мурувватдан бўлмайдим», деган. Бу воқеа хижрий 618 (1221) йидда рўй берган. Бу ҳақдаги маълумот «Тарихи гузида» («Танланган тарих»), Абдурахмон Жомийнинг «Нафахот ул-унс», кейинчалик эса, «Равзат ул-сафо», «Хабиб ус-сияр» ва бошқа машхур тарихий китоб ва тазкираларда ҳам учрайди. Хижрий 733 (1334) йидда Хоразмга сафар қилган машхур араб сайёҳи ибн Баттута Урганч шаҳридан чика беришдаги зовияда Нажмиддин Кубронинг макбараси ва бошқа улугларнинг мазорини кўрганлигини ёзади.

Нажмиддин Кубро бир неча илмий асарлар ва рубоийлар ёзган-ки, улар жуда кўп тазкираларда учрайди. У ўз қарашларини араб тилида ёзган бир қатор рисолаларида баён қилган. Улардан асосийлари «Фавоъих ал-Жамол ва фаовтих ал-Жалол», «ал-Усул ал-ашара», «Рисолат ал-Хоъиф ал-хаъим мин лаумон ал-лаъим» ва бошқалардир. Бу асарлар араб мамлакатлари ва Туркияда босиб чиқарилган. Унинг араб тилида ёзган «Рисолатун одоб ул-зокирин» («Зикр айтувчилар одоби ҳақидаги рисола») асарининг Абдурахмон Жомийнинг шогирди Абдул ғофур Лорий томонидан форс тилига қилинган таржимаси бизгача етиб келган ва Ўзбекистон Фанлар Академияси Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида № 503-Х рақами остида сақланмоқда. Бу асарнинг асли номи арабча «Ал-Усул ал-ашара» («ўн усул» ёки «ўн асос») деб аталади. Туркияда ушбу асар турк тилига таржима қилиниб, нашр этилган. Маълумки, Кубро ҳақиқат асрорига етишиш мақсадида ўз тасаввуф мактабини яратди. Унинг ақидасига кўра, инсон ўз моҳияти эътибори билан микрокосм, яъни кичик оламни ташкил этадики, у макрокосм, яъни катта дунё бўлган коинотдаги барча нарсаларни ўзида мужассамлаштиради. Аммо илоҳий сифатлар юқори самовий доираларда бирин-кетин ўзига хос мақомларда жойлашганлигидан, ҳақиқат йўлини қидирувчилар бундай юксаликларга кўтарилиб, илоҳий сифатларга эга бўлиши учун, яъни қамолотларга эришиши учун, маълум риёзатли йўللарни ўтишлари зарур. Бунинг учун эса, ҳар бир киши ўн асосга таянмоғи керак:

1. Тавба — ўз хоҳиши билан Ҳақ таолога ҳеч бир кўрсатмасиз юзланишдир. Киши ўз иродаси билан Худони севиши ва ўзининг «мени» дан кечиши керак. Тавба Худо томон юз тутган барча кишиларнинг ҳар қандай гуноҳлардан фориғ бўлишидир. Гуноҳ шундай нарсадирки, у дунёвий ёки илоҳий босқичлардан ташкил топганига қарама-қарши Аллоҳ таолодан йироқлаштирадиган амалдир.

2. Зухд фи-дунё — бу дунёда ҳам, унинг ташқарисида ҳам, нима-ики лаззат томон бошласа, ундан тийилишдир. Оз ёки кўп бўлса ҳам, бирор нолу мулкка, жангга ёки бўлмаса бирор мансабга ўз табиий вафотигача рағбат ёки мойиллик кўрсатиш, зухддан чиқиш ҳисобланади.

Зухднинг моҳияти дунё ва охиратга рағбат қўйишдан воз кечишдир. Ички лаззат, шароб ичиш, никоҳий ишларга ружу қўйиш, мансаб ва олий мартабаларни қўмсаб қаби роҳатларга ўхшаш ҳис-туйғулардан воз кечишдир. Йиллар давомида ҳайрли ишлар билан банд бўлиб, ер ишлари билан шугулланиш ва шунга ўхшаш бошқа фаолият таъсирида дунёвий нарсалардан кўра, охиратга кўпроқ тамо-йил ва рағбат кўрсатиш мақсадга мувофиқдир. Чунки дунё фоний бўлиб, охират боқийдир.

3. Таваккал — Худога ишонч жихатидан бу турмушдаги барча иқри-чиқирлардан воз кечишдир. Шахснинг дунёга рағбат қўйиши нолу дунё ва мансаб орттириш учун ташаббус кўрсатишга сабаб бўлади. Таваккал диддан Худога ишониш бўлиб, унинг улугворлигини эътироф этишдир. Мақсадга эришиш маҳалида таваккал биринчи даражали аҳамият

касб этади.

4. Каноат — хаёт кечиришни таъминлайдиган оз нарса билангина каноатланиш, ўз тарафига тортадиган барча нозу-неъматлардан ва хирслардан (овкатни кўп истеъмол қилиш, кимматбаҳо қийимларга ҳавас қўйиш, ўйин-қулги, бекорчилик ва бошқалардан) юз ўгириш.

5. Узлат — танҳоликда ўтириб, руҳни мустаҳкамлаш, одамлар билан муомалани тўхтатиш: гаплашмаслик, эшитмаслик, карамаслик ва турли феъл-атвордан алоқани узишдир. Узлатнинг асл мақсади хилватда адо қилинганлиги сабабли хис-туйғуни жиловлашдир. Хилват ва узлатга кетиш хиссиётларнинг босилишига олиб келади.

6. Мулозамат аз-зикр (узлуксиз зикр) — ўз хоҳишича Худонинг исмини фикрида ёд қилиб туриш ва бутун қалбни у билан тўлдириш.

Шундай қилинганда, пасткашлик, ҳасад, очкўзлик, иккиюзламачилик каби разиллик ва риёкорликлар қўнғилга йўл топа олмайди.

7. Таважжух — бутун ички моҳиятни Худога қаратиш, унга чексиз муҳаббат қўйиш, ундан бошқа нарса борлигини хис этмасликдир. Ўз вужудини йўқотиш, Ҳақнинг абадий ва азалий вужудини бошқа билим ила қўра билишдир.

8. Сабр — ўз ихтиёри билан нафс доирасидан машаққатлар чекиб бўлса ҳам, ўзини олиб қочишдир. Макбул бўлган тўғри йўлдан адаш-масдан бориш учун, киши ўз майлларини сўндириши лозим. Бундан қўзланган мақсад шундаки, дил қудуратлардан покланиши, руҳ эса, агар нафс натижасида зангланиб қолган бўлса, жило топиши за-рурдир.

9. Мурукаба (тафаккурга гарк бўлиш) — эришилган даражада мушоҳада юритиш, қалбни арзимас хис-туйғулардан холи қилиб, тозалаш ва хотиржамликка эришиш. Қураш, риёзат чекиш йўли билан ҳосил қилинган йўл ҳаққоний тухфа этилган табиий амал бўлиб, яратилиш ҳақиқатининг ғалабаси сифатида пайдо бўлади ва шунинг учун ҳам ривожланиб боради.

10. Ризо — шахснинг нафс эркинлигидан чиқиб, Худо ҳушнудлигига қириши ва азалдан нимага ишонган бўлса, ўшани ўз бўйига олишидир. Ўз иродасини тоабод қоладиган нарсага воқелик сифатида қайтариб, ўлимга ўхшаш ўтқинчи нарсага эътироз билдириши-дир.

Ўн усулдан чиқариладиган натижа шундаки, ўлмайдиган шахснинг ёди унинг нафсини мағлубиятга учратган сифатларида яшайди.

Нажмиддин Кубро шахид бўлгандан сўнг, унинг таълимотини шогирдлари давом эттириб, Марказий Осиё Кубравия мактабини вужудга келтирдилар. Бу биродарлик фиркаси аъзоларини бирлаш-тирган нарса расмий ташкилот эмас, балки таълимотнинг руҳи ва мақсади эди.

Ташкилий жihatдан Кубравия хонақоҳларида ўз-ўзини бошқара-диган озод анжуман бўлиб, унинг бошида халифа турар эди. 1221 йилда вафот этган Нажмиддин Кубронинг шогирди Сайфиддин Баҳорзий томонидан Бухоро яқинидаги Соктарий қишлоғида ташкил этилган ана шундай хонақоҳ Нажмиддин Кубро номи билан аталар эди. Бу ердаги Кубравия җамияти XVIII асрнинг охириларигача фаол иш қўриб, унинг аъзолари Кубро гоёларини Хитойнинг гарбий чегараларигача ёйдилар. Кубронинг бошқа бир шогирди, 1252 йилда вафот этган Саъдиддин Ҳамавий Хуросоннинг Баҳрабод деб аталган масканида хонақоҳ барпо қилиб, унинг атрофида тўғарак ташкил этди.

Кубравия мактаби бир қатор мустақил шахобчалар вужудга келишига сабаб бўлдики, улар мусулмон дунёси Шарқида кенг тармоқ отди. Бу тармоқ келиб чиқиш манбаини Кубронинг бошқа бир шогирди бўлган Мажиддин Бағдодий (Бағдодак Хоразмдаги

кишлок бўлиб, ундан чиккан Мажиддин 1209 ёки 1219 йилда катл этилган) асос солган тарикатдан, деб ҳисоблар эдилар. Булар қуйидагилар:

Фирдавсия — Сайфиддин Бахорзий шогирдининг халифаси бўлган, 1300 йилларда вафот этган Нажибиддин Муҳаммад томонидан ташкил этилган ва Хиндистонда (Дехли, Бихар) тарқалган;

Нурия — 1317 йилда вафот этган Абдурахмон ал-Исфарионий томонидан асос солинган бўлиб, Кубравиянинг Бағдод шаҳобчаси ҳисобланади;

Рукнийя — ўз келиб чиқишини 1261—1336 йилларда яшаган Рукниддин Алоъаддавла ас-Симнонийдан олган биродарлик тариқати;

Ҳамадонийя олийя — Кашмирда исломни ёйишда фаол иш кўрсатган Саййид Али бинни Шаҳобиддин Ҳамадоний (1314—1385) асос солган, рукнийадан ажраб чиккан биродарлик тариқати бўлиб, Кубравия тариқати силсиласининг бошқа шаҳобчаларига қараганда энг машхурдир;

Игтишошийя — ҳамадонийя олийанинг Хуросон шаҳобчаси бўлиб, Исҳоқ ал-Хутталоний (1423 йил ўлдирилган) томонидан асос солинган. Унинг икки шогирди эса, икки мустиқил шиа тариқатига асос солишган;

Заҳабийя — асосчиси XV аср ўрталарида вафот этган Абдуллоҳ Барзишободи Машҳадий;

Нурбаҳшийя — асосчиси Нурбаҳш (1392—1464) лақабли Саййид Муҳаммад бинни Муҳаммад.

Юқорида айтилганлар шундан гувоҳлик берадики, Нажмиддин Кубро таълимоти бутун мусулмон Шарқи мамлакатларида кенг тарқалган бўлиб, ҳозирда ҳам унинг кўринишларини учратиш мумкин.

Шундай қилиб, Нажмиддин Кубро тасаввуф таълимотининг ривожига ва бутун мусулмон Шарқида кенг тарқалишида катта роль ўйнади. Унинг номи ислом оламида машхур бўлди.